

Ю. В. Поляковська

Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара

Щодо теорії вираження текстової імпліцитності як лінгвістичної категорії

Поляковська Ю. В. Щодо теорії вираження текстової імпліцитності як лінгвістичної категорії. В даній статті автор розглядає імпліцитність як лінгвістичну категорію, яка необхідна для розуміння когнітивних процесів мислення людини. Аналізуються праці дослідників у галузі імпліцитності, дається визначення термінам імплікація, імплікант, імплікаціонал. Підкреслена взаємодія імпліцитності та експліцитності при утворенні цілого компоненту висловлювання. Автор звертає увагу на важливість вивільненої інформації з імпліцитних конструкцій для розуміння змісту висловлювання.

Ключові слова: *імпліцитність, експліцитність, текстовий імплікант, імплікація.*

Поляковская Ю. В. Касательно теории текстовой имплицитности как лингвистической категории. В данной статье автор рассматривает имплицитность как лингвистическую категорию, которая необходима для понимания когнитивных процессов мышления человека. Произведен анализ работ ученых в сфере имплицитности, дается определение терминам импликация, импликант, импликационал. Подчеркивается взаимодействие имплицитности и эксплицитности при образовании единого компонента высказывания. Автор обращает внимание на важность вычлененной информации с имплицитных конструкций для понимания смысла высказывания.

Ключевые слова: *имплицитность, эксплицитность, текстовый импликант, импликация.*

Polyakovskaya J. V. Dealing with the theory of implicitness as the linguistic category. In the article the author deals with the problem of implicitness as the linguistic category which is important for understanding of the cognitive processes. The works of famous scientists are analyzed, the short characteristics of such terms as implication, implicature are given. The author underlines the interaction of implicitness and explicitness in formation of the integral expression. Also, for expression understanding is important to get the information, which hides in implicit constructions.

Keywords: *implicitness, explicitness, text implicated, implication.*

Тенденція сучасної лінгвістики — це прояв великого інтересу до мови, як до феномену психічної діяльності людини і когнітивного інструменту, за допомогою чого пізнається навколишній світ. Важливим аспектом науки є принцип взаємного існування вербальної, експліцитної, і невербальної, тобто імпліцитної, форми знань. Вчені, досліджуючи процеси вивільнення імпліцитних інтерференцій з вербального тексту, починають виводити імпліцитність в окрему лінгвістичну категорію, яка має коло проблемних питань і велику перспективу наукового розвитку.

Одним із перших звернув увагу на проблему імпліцитності В. Х. Багдасарян, який і ввів термін «імпліцитність». Він вважає експліцитним, або явним, те, що має своє особисте вираження, імпліцитним, або неявним — те, що не має словесного вираження, але має на увазі, висловлюється і розуміється за допомогою експліцитних засобів вираження. В. Х. Багдасарян розрізняє імпліцитність за характером та широтою контексту: імпліцитність на основі мікроконтексту (контекст в межах одного висловлювання), імпліцитність на основі макроконтексту (цілий лист, доповідь, роман) та імпліцитність на основі метаконтексту (ситуація в якій реалізується дана одиниця мови) [2:33–50].

Динаміка зв'язку експліцитного та імпліцитного чітко виражена в семантичній теорії М. В. Нікітіна, як взаємодія між інтенціоналом (ядром лексичного значення) та імплікаціоналом (периферією семантичних ознак, що оточують ядро). Необхідні імплікуючі ознаки з інтенціоналу утворюють сильний імплікаціонал значення. Вірогідні ознаки, які лише стикаються з даним поняттям, утворюють слабкий імплікаціонал значення. М. В. Нікітін говорить про зростання імпліцитного значення висловлювання при віддаленні від лексичного ядра [6].

Для характеристики імпліцитності К. А. Долінін вводить термін «лакуна» — пропуск, недомовленість, незрозумілість, порушення норм висловлювання. Читач намагається зрозуміти сегмент тексту, в якому знаходиться аномалія, та знайти прихований зміст. Імпульсом до пошуку може стати будь-яке порушення принципів і ситуативних норм мовлення. Орієнтуючись на Ц. Тодорова та Ж. Дюбуа, К. А. Долінін будує свою класифікацію «аномалій»: 1) лакуна в тексті — імплікація факту; 2) лакуна в тексті — імплікація логічного зв'язку між висловлюванням і відомими фактами; 3) невідповідність висловлювання або послідовності висловлювань — імплікація особистого від-

ношення адресанта до повідомлення; 4) невідповідність висловлювання і дії; 5) невідповідність висловлювання ролі адресата — імплікація особистого відношення до особистих дій; 6) невідповідність висловлювання основним параметрам непрямого змісту [3:40].

Взагалі, дослідження в області імпліцитності проводилися на основі морфем, слів, висловлювань, текстів. Текстова імпліцитність має набагато більше проблемних питань, так як імпліцитність тісно пов'язана з підтекстом, глибинною, поверхневою структурою тексту і змістом. Текстова взаємодія експліцитності та імпліцитності сприяє створенню інформації, частина якої розкривається на поверхневому рівні, а частина на глибинному, підсвідомому рівні, що заснований на складному фундаменті базових знань та можливостей індивідуума сприймати різні повідомлення. Для розуміння та вивільнення прихованої інформації, необхідні фонові та культурні знання, якими в однаковому обсязі повинні володіти і автор, і читач.

Важливим аспектом є поділ імпліцитного на свідомо вжите автором та несвідомо, на необхідне для передачі додаткового змісту і не передбачене для такої мети. М. Нікітін теж розділяє імпліцитні висловлювання на навмисно вжиті, що входять в задум комунікації і представляють інтерес для досліджень, та ненавмисно вжиті, які є побічною інформацією [6:45].

Сучасні дослідники говорять проімпліцитність як про лінгвістичну категорію, що відповідає за створення додаткового змісту. Починають вживатися такі терміни, як імпліцитна інформація, імпліцитне знання, імпліцитне значення, імплікація, імплікатура, імплікант. Ключовими питаннями теорії імпліцитності і досі залишаються способи вираження імпліцитних структур, характер їх взаємодій з експліцитними лексичними засобами, функції імпліцитного в змістовій структурі висловлювання і тексту.

Л. Нівідомська трактує імпліцитність, як непряму вираженість певних компонентів семантики знакових мовоодиниць, а також змістових фрагментів висловлювань чи тексту, що встановлюються та інтерпретуються за допомогою додаткових операцій мислення [5:5]. Е. В. Єрмакова відзначає, що в основі імпліцитності лежить унікальне явище людського мозку до одночасної побудови ментальних проєкцій — прямого і непрямого змісту [4; 59]. Н. А. Паніна, вказуючи на розмитість трактувань, підкреслює, що об'єднує їх те, що імпліцитність має місце тоді, коли щось висловлено неявно. Проблему імпліцитності дослідниця пов'язує з проблемою її розуміння. Якщо читач не зрозумів текст через відсутність спеціальних знань з певної тематики, то це не можна назвати імпліцитністю. В даному випадку, маємо справу з закритою семантикою тексту. Інша справа, коли висловлювання, яке виражає відомі знання, репрезентовано неявно. Такі висловлювання і належать до імпліцитності. За Н. А. Паніною існує три типи імпліцитності:

1. Імпліцитний семантичний місткий компонент, який має змістову актуалізацію. Висловлювання з таким компонентом тільки називають факт, а не розкривають його. Імпліцитним може бути умова, суб'єкт висловлювання, обставина.

2. Імпліцитний модус. Це може бути і прохання, і бажання, і точка зору.

3. Імпліцитний семантичний місткий компонент диктуму і модус.

На основі своїх досліджень Н. А. Паніна робить висновки, що імпліцитність поширюється тільки на висловлювання, тобто на конструкції, які мають форму речення. На її думку, не може бути імпліцитності в області морфем, слів та словосполучень [8:23–32].

З точки зору Є. В. Єрмакової, в свідомості читача постійно формуються гіпотетичні проєкції (здогадки, гіпотези), які пов'язані з текстовими фактами. Поштовхом до переосмислення основної проєкції тексту можуть бути фігури текстового ускладнення, що створюють «поріг складності» для сприйняття. Дослідниця виділяє чотири типи фігур текстового ускладнення.

4. Фігури загострення — замовчування, апозіопес, «неадекватні» висловлювання.

5. Фігури моделювання — результат схожості між ситуацією, що описується в тексті, та ситуацією, що відома читачу. Зміст синтаксичних одиниць прирошується за допомогою імплікацій-висновків з експліцитних значень імені, висловлювань, текстів, ускладнюється за допомогою паралельного моделюючого змісту та доповнюється за рахунок відновлення значень компресійних структур, імплікаційної реконструкції семантичних пропусків та гіпонімізації імені та словосполучень.

6. Фігури суміщення несумісних ознак допускають з'єднання в рамках одного образу таких моделей та уявлень, які викликають яскраву емоційну реакцію у читачів, і повертають їх до переосмислення.

7. Фігури психологічного тиску пов'язані з вибором автором таких ситуацій спілкування між персонажами, які будуються навколо напружених ситуацій, що провокують емоційний відгук і вимагають активного використання гіпотетичних проєкцій [4: 60].

За останнє десятиліття з'явився ряд питань стосовно того, як відрізняється імпліцитність окремого висловлювання від текстової імпліцитності. Поняття текстової імплікації вводить та досліджує І. В. Арнольд, яка визначає її як додатковий, прихований зміст (консквентзв'язки), що вивільняється зі співвідношення одиниць тексту (відповідають антецеденту), але ними вербально не виражений. Дослідниця підкреслює, що імплікація реалізується в мікроконтексті, межі якого визначаються текстовою ситуацією. Елементами текстової ситуації є місце, час, вчинки героїв. Межами такого мікроконтексту може бути фазова єдність, діалогічна єдність або абзац [1:5–6].

Звертаючись до текстової імпліцитності, необхідно детально звернути увагу на такі поняття як імпліцитність, імплікація, імплікант, імпліцит-

на інформація, які деякий час використовувалися в однаковому значенні. Імплицитність — поняття більш широке, ніж текстова імплікація, так як остання обмежена рамками мікроконтексту, що відповідає епізоду, тоді як імплицитність охоплює весь текст. За одиницю текстової імплікації сприймається імплікант, тобто умовна мікроструктура, яка складається з вербально вираженого антецеденту та консеквенту, а в семантико-стилістичному плані представляє собою неоднозначний компонент тексту, що породжує проблемну ситуацію, стилістичну напруженість при сприйнятті та передає різні види інформації. Поняття імплицитності близьке до поняття підтексту. Вони відповідають в тексті за створення глибини змісту твору, додаткової інформації, але в різних масштабах. Підтекст — на основі всього тексту, імплікація — на основі речення в тексті.

В. Д. Хворостін вважає, що імплицитність можна розглядати як інформацію, яка утворюється при взаємодії структурних одиниць висловлювання, переосмислюється слухачем під впливом традицій, культурних конотацій, фонових знань [8:40].

Н. В. Анохіна розділяє два види імплицитної інформації: пресупозицію та імплікацію. Під пресупозицією розуміються всі попередні знання, які необхідні для правильного сприйняття тексту. Вони включають знання мови повідомлення, знання про світ, знання предмету мовлення. Імплікація — це нові зв'язки і відношення, які виникають між відомими предметами і поняттями в процесі читання [4].

До основних засобів вираження імплицитності М. Нікітін відносить імплікаціонали в іменах, компресію мовних структур, які носять моделюючий характер (еліпсис, аббревіатура), семантичні пропуски, референційну імплицитну гіпонімізацію, багатозначність, конфлікт експліцитного знакового значення висловлювання, і текст з важливим фоном мовлення (іронія, гіпербола, фальшива оцінка) [3:13].

Ю. К. Пирогова розглядає імплицитність як прийом комунікативної дії. До засобів передачі імплицитності, на її думку, належать використання конотативної семантики, побудова неправдивої аналогії, прийоми метафоризації, вибір некоректного порівняння або його некоректне позначення [7:14].

Процес розпізнання імплицитних висловлювань може відбуватися так — читач зустрічає імплікант, зупиняється через складність його сприйняття, використовує свої фонові знання, проектує їх на текст, відновлює структуру речення, переосмислює його, вивільняючи додаткову інформацію.

Таким чином, можемо зробити висновок, що на даний момент в лінгвістиці імплицитність досліджується з когнітивної точки зору та є важливою мовною категорією. Дослідниками були зроблені спроби охарактеризувати та пояснити загальний механізм виявлення імплицитності. В той же час є необхідність в продовженні досліджень для поглиблення існуючих знань та моделювання процесів виявлення взаємодії імплицитності з експліцитністю.

Література

1. Арнольд И. В. Статус импликации в системе текста // Интерпретация художественного текста в языковом вузе: (Методика исслед.). Межвуз. сб. научн. тр. / Редкол. : Арнольд И. В. (отв. ред.) и др. — Л. : Ленингр. гос. пед. ин-т. им. А. И. Герцена, 1983. — С. 3—14.
2. Багдасарян В. Х. Проблема имплицитного (логико-методологический анализ) / В. Х. Багдасарян — Ереван : [б. и.], 1983.
3. Долинин К. А. Имплицитное содержание высказывания / К. А. Долинин // Вопр. языкознания. — 1983. — № 6. — С. 37—47.
4. Ермакова Е. В. Многоаспектность проблемы имплицитности: имплицитность в языке и речи / Е. В. Ермакова // Известия Саратовского университета. Сер. Социология. Политология. — Саратов, 2009. — Т. 9. — В. 1 — С. 58—62.
5. Невідомська Л. Про особливості висвітлення проблем мовної імплицитності з логічного погляду / Л. Невідомська // Вісник Львів. ун-ту. — Серія філол. — 2003. — Вип. 30. — С. 3—10.
6. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения / М. В. Никитин: Учеб. пособие. — М. : Высш. шк., 1988. — 168 с.
7. Пирогова Ю. К. Имплицитная информация в рекламном сообщении / Ю. К. Пирогова // Реклама и жизнь. — 1999. — № 9. — С. 11—16.
8. Хворостин Д. В. Скрытые компоненты смысла высказывания: принцип выявления / Д. В. Хворостин // Дис. на соискание уч. степени кандидата филол. наук. — Челябинск, 2006 — 145 с.